

Dr. JOSIP MATASOVIĆ: IZ EKONOMSKE HISTORIJE
1754.—1758.*

U kongregaciji hrvatskog kraljevstva (spravišću, saboru) od 22. VI. 1754. uvelike se raspravljalo pitanje cesta, pak je zaključen i poseban *Modus Reparationis Viarum*. Odlučeno je posao obavljati sukcesivno, prešnije močvarne i podvodne partije najprije; zatim se dijelio posao po daći: koliko će ko »odžaka« i koliko *fabros lignarios* dati od koje gospoštije. Onda je bio opet stari problem karlovačkog mosta i natezanje s generalatom krajine. Nabaviće se kamena, a brinuće se zagrebački podžupan i *judlium Goymerecz*. Ali generalat karlovački mora postaviti 4173 radnika, kako i samo sl. kraljevstvo uglavnom iz podložnika topuske opatije. Raspored rada napravio se i iz županije varaždinske i križevačke, a početak posla bi određen za 1. srpnja, et *absque gravis Intermissione usque ultimam 7-bris in Vijs Carlostadio Varasdinum ducentibus continuan* debeat. I iz svake kuće (dima) dva pješaka ili 1 kola s 2 životinje i 1 čovjekom, a od 2 kuće kola s četiri vola ili konja i 2 čovjeka.

Cestu od Karlovca do kapele sv. Antonija u Draganiću morade opravljati *judlium Ivan Gaal*, a od mjesta Kasavec do skele Lučko vice-*judlium Georgije Saić*; ceste od Lučkoga do Belovara *vjudlijum Josip Sikuten*, odavde do Paka *judlium Ivan Zaverški*. U gorju Paka kroz križevačku županiju *judlium Ivan Kesser*, sporazumijevajući se oko »granica kraljevstva« s varaždinskim generalatom, a za grad Križevac naređuje mu se »*juribus Civitatis Crisiensis invigillare deberet*«. I oko ćuprije »*vshichty Moszt*« u varaždinskoj županiji od oštričkog mosta do grada Varaždina *judlium Matija Augustić* i *vjudlijum Georgije Gallyuff*, a odavde do varaždinskog mosta j. *Josip Paxi* i vj. *Josip Fodroczy*. A svima njima se nalažalo »*nullosque Excessus facturi ordinantes*«, da paze na telonij gospoštija i malte i da se pri susjednom radu međusobno dopisivanjem sporazumijevaju.

Svaki podžupan vodiće osim toga nadzor, a od Karlovca do Save napose *assessor* judicijarne tabule *Gjuro Jelačić*, i to, da dva puta mjesečno iziđe na lice mjesta sam ili posredstvom zamjenika (*labores incispicere, dirigere, et ordinare super praestitis laborantibus calculum ducere etc.*)

Sav ovaj rad i naročiti progres u civilizaciji zemlje nije, dašto, bio spontanog porijekla nego dirigiran intencijama i izrazitim zapovjedima iz Beča. Struktura sabora i vodećih krugova nije ni imala svoj neki ekonomski program; pasivnost u inicijativi za opće prelome sa starom mlohavošću bila je i preveć uvriježena a da bi se kođod ganuo nametati sada nove troškove i daće, koje bi, zatim, i njeđa pogodile. Vlastela tadašnje banske Hrvatske samo su pojedinačno pokušavala trgovati, a i u tom su

* Odlomak iz pripremljene radnje: »Trgovina i promet u banskoj Hrvatskoj XVIII. stoljeća«.

¹ *Judlium*, skraćena od »*judex nobilium*«; tako i *vice-jud(ex) (nobilium)*.

prvi korak učinili došljaci, mnogi tek nedavno nobilitovani i u kojih je privredna žica prijašnje klasne pripadnosti vidno morala vibrirati.² U drugu ruku i podanički snošaj prema apsolutističkoj kraljici, koja je najavljivala svoj pohod u hrvatske strane, također je bio poticalo za uređenje razrovanih cesta, još čistog sredovječnog lika. U tom smislu poslije mučno stvorenog zaključka ban je izvjestio dvor o uspjehu u saboru.

11. srpnja 1754. zahvalila se kraljica na relaciji i izrazila veselje, koje bi joj godilo, kada bi karlovački most bio gotov do njenog dolaska buduće godine. Posao je zbilja započeo, ali bio i dobrim dijelom uzrok seljačkoj buni od 1755. Kmetovi, i onako pritješnjeni sve većom tlakom, moradoše sada bez ikojih olakšica da izrađuju djelo jedne u veliko zasnovane terezijanske reforme: reparaciju puteva i mostova zbog naprednije trgovine. I premda je činovništvo dobilo od sabora potanke instrukcije, kako da bude obazrivo prema gospoštijskim lokalnim »prilikama«, za kmetove nije niko pitao.³ Velike tužbe i onako su padale protiv judlijuma Kessera.

O započetim poslovima izvjestio je bana grof Batthyan u pismu iz Petrinje od 6. kolovoza 1754. Zbog karlovačkog mosta brinuo se judlium Georgije Dragovanić, a bio je poslan i banski vijećnik Bužan, koji je konferirao s generalom Petaczom. Nešto pomože karlovački gradski komputuš, a kraljevstvo dade 1146 for. i 55 kr., generalat 1162 for. i 16 kr., a malta 72 for. i 26 kr. Osim karlovačkog mosta uvelike se radilo i na mostu preko Dobre na gospoštiji Patačića uz revne inspekcije judliuma Kessera i podžupana Nikole Mešića.

Cijelom ovom nastojanju mnogo je smetala monetarna zbrka u tadašnjim c. kr. državama. Sabor i ban svaki čas su dobivali od kraljice lično potpisivane reskripte o tečajevima valutâ.

15. IX. i 23. XII. 1755. reguliše ona tečaj saskoga novca, i zabranjuje veći kurs:

Die sowohl bey Leipzig, als zu Dresden geprägte Chur - Sächsische ein Drittel und 8. gute Groschen — Stücke promiscue solen den Cours haben zu	28. Kr.
Dan die Chur - Sächsische ein Sechstel oder 4. gute Groschen — Stücke zu	14. Kr.
Gleichmässig die Chur-Sächsische ein Zwölftel — oder doppelte gute Groschen zu	7. Kr.
Die einfache Chur - Sächsische benamste gute Groschen aber nicht höher als zu	3. Kr.

A specijalno za izmjenu nevaljalih dukata kod c. kr. pjeneznica davale se znatne (oglašene) povlastice.

Od vremena do vremena (a osobito u sedmogodišnjem ratu) izdane su štampane njemačke knjižice, koje su specificirale tečaj stranoga n. pr. saskoga i dr. novca, a smjelo ga se primati u prometu pod izričite propise. Sama kraljica, kako rekoh, slala bi hrvatskim staležima vlastito-

² Prije će biti konkurentna bojazan nego li faktučna ljubav prema »malom čovjeku«, kad se pokušalo u banskoj Hrvatskoj ograditi od akcijâ inozemnih trgovaca prema narednom primjeru: »Ja sam bil sem (1754.) vu Spravišću nazoči, napominje Krčelić u nadgrobnom govoru Janušu Bužanu, kada Turski Kalaissari vsako leto obetali su Orsađu plaćati Rh. 500 da slobodno hode i prodavaju po selah, i čul sem pokojnoga (Bužana), iz ljubavi vere Suprotivnoga, da naimre prostoga ljuctva natepli ne bi«.

³ O dimnici (dimini) i ostalim daćama isp. V l. M a ž u r a n i ć. Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik. U Zagrebu 1908.—1922. — Literaturu o seljačkoj buni 1755. naveo sam u Bilješkama moje knjige »Die Briefe des Grafen Sermaße«.

ručno potpisane akte, u kojima bi »na pravednu mjeru« svodila strane monete, tako 8. X. 1756. odlučila je, da

1. belgijski dukati (souverains d'or) jednostavni i dupli vrijede: i to
dupli koji su po 12 Rh. fl. 18 Kr.
i po 12 „ 22 „
budu 22 „ ½ „
t. j. 3 zlatna holandska zlatnika
jednostavni sada po 6 Rh. fl. 11 Kr. ¼
da bude za 1 holland. zlatnika ili ½ dukata

2. portugalski (aureae Lusitanicae, Lisboninae, tum et Hollandici) dukati, koji nemaju pravu težinu, da se akomodiraju gornjem računu, i

3. denique: ut durante praesenti Bello Borussico ad trutinandas Monetas Aureas, locò dimidij huiusque Grani, Granum integrum Trutinae deinceps appendantur.

Za stanje u godini 1755. vrlo je ilustrativan i dosta iscrpljiv izvještaj, koji Beču dade komisija, što je proučavala trgovačke prilike u ugarskim, poljskim, hrvatskim i njemačkim zemljama. U komisiji su bili dvadeset-jednu godišnji Karl Otto graf Haugwitz, jedinac glavnog ministra (putovao incognito kao Herr von Niemczicz) i kao pravi referent i stručnjak Ludwig Ferdinand Procop, inspektor manufakturnog ureda u Brnu. Putovali su od 19. svibnja 1755. do 6. siječnja 1756. U Hrvatsku su samo malo zašli, i to u donju, došavši Dunavom iz Budimpešte u Osijek, Petrovaradin i Zemun.

U Ugarskoj i Hrvatskoj bješe za trgovački promet osobito važan tridesetničarski sustav, koji je onda bio netom reguliran tarifom od godine 1754. Zbog toga harmičarskoga sistema ne mogaše se razviti industrija, pa mnogi tada savremeni pisci ispoređivahu stanje Ugarske i Hrvatske sa kolonijalnim stanjem Indije, koja imadaše čast — davati sirovine. Sve je resultiralo iz te činjenice. Porazan fakt za Austriju bješe i to, što su Ugri i Hrvati stajali radije u trgovačkoj vezi s inostranstvom, nego s bečkim »erblenderima«. U Breslau, Leipzigu itd. dobivahu naime kredit, a s Turskom se trgovalo nada sve intenzivno. Suviše, ova turska trgovačka dominacija bila je još kao neki preostatak nedavne političke. Iz Turske dolazahu svinje, uvozilo se vunu, pamuk, konac, pređu, safijan i korduvan, duhan, kava, ulje, riža, južno voće, puške i noževe, pa turske bagacije (crvene rupce), atlas, koprene, svilu, mousselin i platno. Turski trgovci ne plaćahu ni 20% potrošačke carine, već jedino 5% transita. A valja još uvažiti, da je species-talir (2 for.) u Carigradu bio cijenji za 9—17 krajcera nego na austrijskoj granici, a tako se dalo čariti i austrijski novac iznositi.

Zbilja je interesantan izvještaj komisije, koja je sve to uočila, u koliko je, dalje, tangirala i napomenute gradove u Hrvatskoj. Relacija ova ponajprije kaže, da je Esseck in Slavonien. Ta zemlja daje dosta voska (ide u Veneciju), oka po 26 groša. U Mletke se šalje (a i u Bosnu i kroz nju) prilično sirovih koža preko Mitrovice. U obzir dolazi i med, tona (280 funti) po 15 do 16 forinti. Slavonija ima zgodnu riječnu mrežu (Drava obzirom na Štajersku i Korušku, a Sava obzirom na Kranjsku), a i kopnenu vezu s Rijekom, koja se produžuje do Trsta. Ima dalje veze s Dunavom i Tisom.

Plovidbu Savom mogla bi smetati samo razbojništva s turske obale, ali bi naprotiv pomogla eventualno izgradnja kanala Scharwitz, Bug und Boszud. To su gg. Nijemci čuli upravo za Sárviz, Vuku i Bosut. Nomina geographica germanica!

Zanimljivi su tečajevi cijena robe (ab franco Wien u samoj zemlji:

leydenske marame bečki lakat	3 for. 15—30 Kr.
aachenske " " " (ordinari couleurs)	3 "
" " " " življe boje skuplje za $\frac{3}{4}$ "	i t. d.

Najbogatiji osječki trgovac bijaše Andreas Krügel, a »dobro su stajali« i Antun Blažić, pa Franz, Johann i Anton Blank, zwey separirte Handlungen, Johann i Lucas Mihitsch Compagnie, onda Anton Castitz. Svi se hvaljahu prodom Halb-Rascha (7 fr. lakat). Teretni trošak od Beča u Osijek na vodi centa 25 groša, a u Beč 1 for., dokle kopnom $2\frac{1}{4}$, pa i 3 fr. K tome na granici Ugarske 5% harmice. a u Slavoniji povrh toga još $2\frac{1}{2}$ %. Mjere: bečki rif, ali oka ima $2\frac{1}{4}$ bečke funte. Mjerov požunski, ali 32 dijela.

Što se tiče puta u Mitrovicu, putnici bjehu zadivljeni ljepotom i plodnošću zemlje: die gute Ordnung darinnen, und sonderheitlich die auserlesene und überaus wohl exercierte Land-Miliz zu sehen, worüber in Betrachtung der barbarischen Nachbarschaft sich Jedermann gewisslich wundern muss. Die Strassen sind so ruhig und sicher, wie in einem deutschen Land. Die Innwohner suchen in dem Feldbau ihre Nahrung und unterwerfen sich ganz willig der schärfsten Kriegs-Disciplin, sind daher gehorsam, freundlich und arbeitsam. Man bemerkte unter anderen etwelchen Flachs- und Hanfbau, wie auch, dass der gemeine Mann fast aller Orten mehr und weniger spinnet.

U Mitrovici prva kuća za kontumac, razdijeljena za spolove posebno i za dulje ili kraće karantene. Bila su u blizini palisadama ograđena stovarišta, nepokrivena, ali bješe i natkritih, dalje lazaret, stražarnica i stanovi personala: direktor, chyirurgus i kneht sa stražarima. Kad nema bolesti, kontumac 21 dan. Sva vuna bila je prana, a pamuk zračen i gdje kada kađen. Gostione nije bilo (direktor je putnicima bio uslužan). Inače »prelaznici« bacaju svoj novac u zdjele pred palisadama u rastopinu octa i soli. Frekventacija uvijek velika, nestašica prostora, a odatle prenatrpanost.

Promet: svinje, govede kože (u Budimpešti 5—6 fr). Do 1746. bio je ovaj dio Slavonije »provincijal« pa se i od crknutog blaga transportiralo kože u Tursku, no od vojničkog režima počevši zakapa se takvo blago skupa s kožom, što je šteta, jer se pokusima ustanovilo, da od takvih koža nije bilo zaraze. Par govedskih koža (15 oka) prodavalo za 4—5 fr., a najmanja je koža bila teška 10 oka. Izvještaj upozorava na nekog turskog čivutina po imenu Porta, koji tu mnogo trguje, pak ga preporučivaše, jer je dobra izgleda i kažu dobrog džepa, a obeća uzimati erblendsku robu. Dalje se zatim opisuju sigurnosni čardaci (na 2 hvata visokim stupovima).

U Zemunu nije bila trgovina odveć živa, ali je bilo dosta nagomilane robe u kontumacu (nekoliko stotina centi pamuka). Turci donose robu predaju je u kontumac. Ali u Zemunu stanovahu turski podanici, trgovci, koji nijesu nikad išli sebi »preko« po robu, nego uzimaju robu iz kontumaca i onda je raspačavaju po sajmovima sve do Beča, pa u Sasku i Prusku Šleziju: kape, macedonsku vunu, pamuk, tursku pređu i sl. Putnici se interesirahu, a koliko erblenderske manufakture (n. pr. rubaca) ide

u Tursku? Išlo je jedino to, i to vrlo malo, Ali novca je austrijskog išlo vrlo mnogo! Cijene su bile ovakove:

prosti turski pamuk 3, 4 i 25 fr. centa
pređeni turski pamuk 58 i 70 fr. centa
ovčja vuna 18 do 22 fr. centa
Safijan (po 10 kom. koža u svežnju) 9 fr. 30 kr. do 11 fr. 30 kr.
crvena turska pređa 24 do 28 groša funta
groždice oka 18 kr.
smokve oka 18 kr.
finija riža oka 12 kr
prostija riža oka 10 kr.
maslinovo ulje oka 27 do 30 kr.
datulje oka 30 kr.
Cicer (sočivica) oka 21 kr.
levantinska kava oka 1 fr. 25 kr.
tamnjan (sorte) oka 20 do 26 groša
crvene turske marame (duge $7\frac{1}{2}$ bečkih lakata $\frac{3}{4}$ l. širine) 36 do 37 groša
Bassa Soldan-tabak oka 18 do 20 groša

Prometalo se onda tu kamiša lula, noževa, lepeza etc., a cijene erbenderskih marama bjehu nesrazmjerno skupe. Držalo se boje: tamno i svijetlo plave, isto zelene, pa celadon, cremoisin i ljubičaste.

Zemunski trgovci: Kosmo Ivanović, Marko Nikolić, Minola Danie-jovicz, Manoli Cziericza, srednji: neki Sala i dr. Wegen der gefährlichen Nachbarschaft ist schwerlich rathsam anderst als gegen content mit denenselben sich einzulassen.

Preuzvišeni guverner slavonski bio je g. graf Anton Merci D'Argentau (inače zaslužan od 1753. Fzm i Kommandirender u Slavoniji, sadio prve dudove (murve) i kažnjavao smrću svako oštećivanje). On preporuča putnike zemunskom zapovjedniku grofu de Villarsu i ovaj pošalje dragomana Jankovića preko u Beograd turskom paši s pozivom, da u Zemun pređu na trgovački razgovor vidjeniji beogradski trgovci. Bio je doduše ramazan, ali dođoše njih dvadesetorica do kontumaca. Odlični ljudi (makar za vrijeme posta ne osobito disponirani): Topal Hadžija, Mustafa baša, Mula Ali, Emir Amet, pa dva grčka »konzula«: Banjot Teodor i Hadži Niko. Sve im bi objašnjeno, sve prednosti dobavljanja erbenderske robe. Pokazalo im se uzorke tkanina, pa naročito moravske Londres Second, bečku svilu, platno, gingang i sl. Dopalo im se, samo da su boje stalne, jer iz Beča dosad nestalno. Poslije tog oferta bili su u Beogradu neki nemiri i stvar je odložena, ali i zbog neinformiranosti. Karakteristično je upozorenje izvještaja prema Beču: Ueberhaupt von dem Betragen gegen Türkische Negotianten wurde jedoch erinnert, dass es eine unverbrüchliche Aufrichtigkeit erfordere, alldieweilen, wann der Türk einmal hintergangen worden, derselbe von allem weiteren Handel abgehet.

Priložiše mjeru turskog lakta za tkanine (i svilenu robu). Težina: oka, za žito i za vino mjera kao u Budimu. Novci pak ovako kursiraju: trovrnsni dukati: Fundeck, koliko i mletački zigin, cekin; Sermakoc (11 zibcenera) i Singel (dvije pare više od potonjeg. Zatim: pijaster (groš po 40 para), komadi i po $\frac{1}{2}$ i po $\frac{3}{4}$. Pijaster je jednak Löwen-Thaler ili Aslan. 10 para = 1 zibcener (18 kr. u Turskoj), 1 para = 3 jaspri. Stara zolota = 30 para, a nova $26\frac{2}{3}$ ili 80 jaspri. 1 onlik = 10 jaspri. Tvrdi carski talir stajaše u Beogradu 80, a u Carigradu 85 i 90 para turskog novca. Novi zibcener vrijedi u Turskoj više od starog, ali je glavno, da Turci za Austriju imaju povlaštenu samo 50%-tnu carinu.

U Petrovaradinu bjehu glavniji trgovci Paul Braun i židov Jacob Hirschl, pa osrednja tvrtka: Antoni Brand Seel. Witib, und Erben. (Preko u Novom Sadu bilo je mnogo jačeg življa, naročito Armenaca i Raca.) Cijene i roba ovakova:

Tkanine Drap de Bery, brabantski lakat, obične boje,
 franco Leipzig à 48 do 56 groša
 Fein scharloch i cremoisin à 60 do 70 (dobrih groša)
 legdenski à 46 do 58 groša
 široka Cron-Rasche (prosto) komad à 12 talira
 široka Cron-Rasche 1½ š. (i kao gornji 33 lakata
 dugi komad) à 18 talira (Reichsthaller)
 još finija hochrot 36 lakata duga à 22 do 23 talira
 Halbrasche (iz Beča) 22 lakata duga à 6½ for.
 ordinari Mährische Wysowitzer Tücher holet man von Tyrnau, 20 Ullen lang $\frac{3}{4}$ breit, in
 loco daselbst à 18 Fr. Die Halb-Rasche pfeßen in ganzen Sortimenten genommen zu
 werden, wodann ein solches aus 120 Stücken bestehet, darunter sind

	Stück
Grün	50
Franzblau	10
Coelest	20
Ponceau	10
Violet	5
Schwarz	5
Sielber Farb	5
Caffee Farb	5
endlichen Meergrün oder Celadon	10
	Zusamen 120

In Cron-Raschen — specificira dalje izvještaj, a to je važno obzirom na prođu i razmjer boja — geschiehet es auf gleiche Art, nur hier ein Balln oder Sortiment lediglich in 26 Stücken bestehet, als:

	Stück
Dunkelgrün	5
Mittelgrün	5
Celadon	6
Franzblau	2
Coelest	4
Caffée Farb	2
Sielber Farb	1
und Schwarz	1
	Zusamen also 26

U Leipzigu kupovahu Petrovaradinci flanele ($\frac{3}{4}$ široke i trobojno »štampane«) brabantski lakat po 8 groša, i po 5 groša 1 lakat široki, isto trobojne flanele, a po 4 dvobojne. Tovar od Leipziga do Pešte iznašase po centi 6 for., a do Petrovaradina kopnom 30 kr., na vodi pak samo 5 do 6 groša. Od Petrovaradina do Beča kopnom 3 for., rijekom 2 for. 30 kr. Ako idu petrovaradinske lađe retour iz Beča 1 for., s bečkima retour 1 for. 15 kr. po centi. A od Zemuna do Segedina pristojba na rijeci, kazivahu, samo 17 kr., a isto navodno i kopnom! Važio je u Petrovaradinu bečki rif i bečki uteg, a kod turske robe oka. Mjerov žita 50 oka, dakle $1\frac{1}{8}$ centi: 2 petrovaradinska mjerova iznašahu 3 požunska. Dioba u četvrtine i u osmine. Die diesortige Negotianten — i tu završuje relacija o našim krajevima — sagten annoch, dass Sie bey denen Louis Blanc 7 p Cto, und bey gewichtigen Gold 5 p Cto in Leipzig an aggio zu guten hätten, die Frankfurter Valuta dagegen leide gegen Kayser-Münz 7 p Cto Sconto. Fast alle diese Handels-Leute machten sih anheischig, Theils

selbst nach Brünn zu kommen, Theils durch Correspondenz einigen Handel Anstossen zu vollen.

Sijaset stručnih izvještaja, predstavki i predloga gomilalo se na tadašnjim nadležnim mjestima u svrhu poboljšanja trgovine i prometa; pisali su zvani i nepozvani u grozničavom nastojanju, da se izade iz terezijanske pauperizacije i da se sviđi okolini Njezina Veličanstva a i njoj samoj. Mnogo je toga i štampano (većinom pod pseudonimom), a još je više preostalo u pismohranama odakle ovdje priopćujemo dva značajna elaborata, i to Schley-ev i Erhardtov o riječnoj plovidbi.

OHNMASGEBLICHE ZAHLUNGS TARIFFA

Was von Center sowohl von Sissek bis Sallach, von Station zu Station, als vicissim in das Croaten von dem Imbarco denen Craynerischen Schiffleithen zu bezahlen wäre. Als!

Von	Station	Für jeden Center	
		f.	xr.
Sissek bis Nard	2 "	— "	4 .
Nard bis Tiverne oder Kralybrod	1 "	— "	2 .
Littay bis Sallach	1 "	— "	2 .
Kralybrod bis Sosset	1 "	— "	2 .
Sosset bis Raun	1 "	— "	2 .
Raun bis Gugcfeld, oder Wienen	1 "	— "	2 .
Wienen bis Lichtenwald	1 "	— "	2 .
Lichtenwald bis Ratschach	1 1/2 "	— "	3 .
Ratschach bis Bergbruch	1 "	— "	2 .
Bergbruch bis Littay	1 1/2 "	— "	3 .
Summa	12 "	— "	24 .

Schley onda u tom spisu, priloženom istog datuma, kao i elaborat, komentira ovaj proračun i kaže: Ako »Carico« naraste na 100 centi, premda lađa može da nosi i po 120, to bi za čitav put takova tovара došlo maksimum 40 for. troška. Svaka lađa ima pet osoba, uključivo brodovlasnika. Ako će on dakle svakom da plati dnevno sve i sva, ne će iznos nadmašiti po osobi 30 novčića, a sebi ako za lađu računa 1 for. onda za sve ide račun na 3 for. dnevno, a kako je 12 postaja (stacija), konačna je suma 36 for. Preostaju dakle brodovlasniku još 4 for. »zu guten«. On može bez pogibli i više da natovari, i to mu je onda još čišći pretičak. Njemu po centi od »imbarca« u Hrvatsku mora da izade i ovaj račun.

Von	Station	Von jedem Center	
		f.	xr.
Sallach bis Wienen oder Gurckfeld	1 "	— "	1 1/2
Wienen bis Nard	1 "	— "	1 1/2 *
Nard bis Sissek	1 "	— "	1 1/2
Summa	3 "	— "	4 1/2

Platiće se dakle za svaku lađu dnevno 2 f. 30 kr. a za čitav put 7 f. 30 kr. Der Imbarco aber — nadovezuje Schley — könne herabwerths nur auf 100 Cent reguliert werden, sollte aber der Barcariol keine Contra Carico finden, oder eine Gegenlandung gegeben werden können, so wäre Negotiant oder Passagier dem Schiffmann für eine leehre Zurückfahrt bis Gurckfeld oder Wieden von jeden Tag anfangs gerechnete massen 2 f. zubezahlen schuldig

Lađar osim toga, izuzevši još samo maltarine i Wasser-Rechts-Gebühr, ne bi ništa smio zahtijevati. Nevrijeme, kiša, bujica, ili vjetar ne bi smjeli biti uzrok, a uračunavati bi morao u posao ukrcavanje i iskrcavanje, pa napokon primiti i svu odgovornost za sigurnost robe, i sl.

Sav ovaj veliki projekt dostavi kraljica 19. lipnja 1758. banu Nadaždu u Varaždin, potaknu za susretljivost u njegovoj jurisdikciji i sjeti ga napose već urgirane osnove za regulaciju Save 3. studenoga 1757., te traži daljnje informacije za odgovor.⁴

Drugi elaborat je izradio Transport Officier Erhardt.⁵ Po njegovu opažanju sve je dobro u plovidbi na Savi, tek kod Mitrovice ima dva opasna mjesta. Jedno nasuprot Šapcu »kod stare ciglane«, a drugo kod same tvrde Šabac, i na oba mjesta bile su za prijašnjih ratova građene dvije ćuprije. Pa, kad je niska voda, vire još i sad stari stupovi, a to smeta plovidbi. Do tvrđave Brod bio je od te distancije der Trepler-Weeg gut ausgehauen. Nego prije kod Rače, gdje Drina s turske strane ulazi u Savu ima opet okapanja radi brzice. Dalje kod čardaka Ploča isto je kalamitet, gdje se radi pličine veće lađe zadržavaju 8—10 dana. Treće takovo mjesto nalazi se kod Lukačeva Šamca (Lukacser Samacz). Tamo su grebenovi, te se mora ploviti tik nuz tursku stranu. Do tvrde gradišćanske ide dobro; ima samo nešto mlinova, pa se i opet mora uz tursku obalu, a slično je i prilično do Jesenovca. Sve mlino ve od Zemuna do Jesenovca trebalo bi ukratko porinuti dalje u sredinu vode, jer smetaju pri obali. Od Jesenovca se ide dalje preko Lonje u Sisak.

Povlaštenu plovidbu c. kr. »komercijalnih« lađa nijesu harmičari uz Savu gledali mirnim okom. Događalo se više puta i vrlo žestokih sukoba. Tako bude 2. travnja 1767 napadnut transport iz Banata »za Pukoviczky« sasvim iznenada. Ovaj se izgred nemilo odigrao, a svršio tužbom i istragom. Elias Ruttenstock (Adjunct von Cremserischen Transport) upravo, kad je htio o podne toga dana kod rečenog mjesta zaradi prelaza jedne pličine napraviti »saltum«, bude izazvan od nekolicine seljaka, koji su dolazili s lijeve obale od dvora. Pozvan »da plati »harmicu« i druge daće lokalne naravi, bi nakon nećkanja skupa sa svojim ljudima žestoko zlostavljen. Ruttenstock je podnio tragičnu žalbu na tamošnjeg provizora (der Schloss Porkulab), koji no je potpuntao tu rulju od 50 seljaka, i nije mario, što su to bile k. k. privilegirte Commercial Schiffe. Seljaci su iznaj-

⁴ Acta Commercialia, fasc. 85. nr. 10. Kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiv u Zagrebu.

⁵ Unterthänigst-gehorsamste Anmerkung. Über die aus dem Temesvarer Banat von Berlas Város bis Titul abwärts auf den Canal Gustos, und von Titul bis Schlangament abwärts auf den Theiss, und von Schlangament, bis Semlin, und so fort weiter bis an dem Spitz der Vöstung Belegrad, allwo der Sau-Strom in die Donau stoset, eben abwärts auf den Donau Fluss bis dahin, und so fort weiters aufwärts auf den Sau Strom bis Szissek, und von dannen aufwärts auf den Culpa Fluss bis Carlstadt zu passiren habende Schiffe. (U kr. hrv. slav. dalm. zem. arkivu: Acta Commercialia fasc. 85. n. 19. pril. 1.).

prije bili zahtijevali 6 for., kasnije su svi uporeko nahrupili na lađu i zlostavili ga.⁶

Netom citirani slučaj grub je i posve rustikalan incident koji je lokalne naravi i nema političke natruhe. Ali pravim političkim faktorima onog doba: »stališima i redovima« zajedno s ugarskom braćom još je bilo zazornije šetanje i vozanje Nijemaca po domaćim rijekama.

Već unatrag od par godina započelo se u Ugarskoj i u Hrvatskoj nevoljko osjećati kad se (valjada po pruskom uzoru) reorganizovalo u Beču tzv. Central Hofstellen te (1748.) iznijelo novu oblast t. j. Directorium in publicis et cameralibus pri čemu su Ugarska i Hrvatska, te italijanski i nizozemski posjedi od aktivnog učešća u ravnanju bili isključeni. Htjelo se jedan (austrijski) auktoritet, universalitet i uniformnost poslovanja a proti stališkim povlasticama pojedinih krunovina i zemalja. Carica je sebi htjela podložiti svu državnu organizaciju, a tako i vrela materijalnih dobara države. Njenom se apsolutističkom duhu činjaše čudno da bude ovisna o stališima i da se obraća različnim kancelarijama, u kojima su plemići-činovnici — ma da u Beču — protežirali svoje domaće interese; mišljaše, naime, da se »das allgemein Beste und Landesfürstliche Interesse öfters lau tractieret«. Vidjela je, da Friedrich II. Pruski, imajući homogenu organizovanu državu uspijeva tom potporom lakše na bojnopolju. A ona, Marija Terezija, mora moljakati stališe i da, tako reći, s Ugrima koketira na saboru, uvijek napadno obučena. Istina, nije bio po srijedi samo njen gynekokratski mozak, bilo je i predradnja iz XVI. i iz XVII. stoljeća, pa iz vremena Karla VI. (III.). Jedno je, nadalje kopija Friedricha II. Pruskog, a drugo, kasnije samonikla praksa. Pa i samo »ublaženje nevoljništva« (kmetstva) bilo je samo sredstvom za suzbijanje staliških (plemićskih) povlastica. Uza to, kao vanredno sredstvo pridolazi

⁶ und in mein Zimmer, zogen mich ganz ungestimm bey denen Haaren heraus, einige stosseten mit Prügeln, zohen mich also bis auf die Dachung des Schiffs, schlepten mich hin und wider, zogen mich bey den Haaren in die Höhe, und rissen wider nider, mit denen Haaren haben sie meinen Kopf dergestalten auf der Dachung zerschlagen, und gestossen, dass mir der Hals hätte mögen abbrechen, mit denen Haaren dreheten sie mir den Hals um, bey denen Füßen zogen sie mich in die Höhe, andere zogen mich widerum bey denen Händen, schlepten mich demnach also über das Schiff auf die hohe Gestätten hinaus, mit diesen Herumreissen haben sie mir die Haar aus den Kopf gerissen, wo es auch an Stössen nicht gefehlet, demnach ich nun aus dem Schiff gleich wie ein Vieh geschlepet worden, so lage ich vor Mattigkeit, wie sie mich aber in die Höhe rissen, bindeten sie mir die Hände dergestalten auf den Rücken, dass mir solche in einer Viertelstund kohl schwarz, und ganz aufgeschwollen worden, und erschröckliche Schmerzen leyden musste, mit diesen herumreissen zerissen sie mir mein Kaput, s. v. Hosen, und Hemet, ich bittete, sie sollen doch nicht also mit mir umgehen, es war aber kein Erbarmnuss, da ich gebunden war, wolten sie mir auch die Füß binden, liessen mich wider von selbsten los, zumahlen ich ansonsten gehen könnte, ich stehete unter ihm gleichwie todt, von den vielen Stossen habe meinen Rest bekommen, wo ich Zeit meines lebens daran denken werde, wie ich gebunden, so steheten 2. mann zu beiden seithen und halteten mich, die anderen gingen, und fangeten den Ober Cormanos Istok, bindeten denselben, und schlageten ihn auch dergestalten, nach welchen noch einen alten Cormanos namens Mathias Pop, den sie auch gebunden, und hinlänglich geschlagen, ihme von seines leibl taschen den beuttl abgeschnitten, worinnen sich 3. f. geld befunden haben, desgleichen ein Schnupftüchl, in welchen ich, und die 2. Cormanos gebundener unter ihnen steheten, gingen die Bauern hin, und schlageten etliche Schiffsleute, dass es zu erbarmen war, was die bauern getrieben haben, weilen ich aber von den herumreissen ganz zerfezt aussehe, wolte mich anderst ankleyden, sie liessen mich aber nicht, sondern einer nahm meinen neuen Kaput, Hosen, hengete es um sich, meinen Hut setzte er auf sein Kopf, und gingen von unser, und führten uns mit stöslicher Art also gebundener eine Stund Weegs weit bis zu des Provisor Wohnung.

ekonomska državna politika.⁷ To se objavilo, kad se 1751. na požunskom saboru pokušalo dirnuti ugarsko-hrvatski sklop. Jeftino žito i vino ovih krajeva gotovo je ruiniralo Austriju. Zato carica zatraži 12 stotina hiljada kontribucije više. Velika graja i oklijevanje, debata i konačno samo sedam stotina tisuća i uračunane vojne dobave. Opozicija (svećenstvo i magnate isključivši) iznese gravamina (slaba proda žita zbog niske cijene, a izvoz volova u Veneciju oteščan carinom u Štajerskoj i Koruškoj). Tranzit kroz Austriju u Njemačku smetan, trgovina vina u tuđim rukama, a žito i vuna »susjednim carinama« u Ugarskoj i Hrvatskoj sve skuplja.

Potvrđuju to i Mlečani i Prusi. Trgovina ta u »rackim« i grčkim rukama. To su bila ta gravamina i sve ove prigovore Marija Terezija nije mogla pobiti, već je tješila za budućnost. Ali opozicija je imala pravo da rogorori, i s tim su u vezi ova dva prethodna slučaja.

Još su 1750. Austrijanci osnovali u Trstu jednu Levante-Compagnie. Kapital austrijski i nizozemski. I car je sebi bio rezervirao akcija. Kompanija imadaše zadatak, da iz Ugarske i Hrvatske izvozi žito, vino, vosak, med, drvo, i iz Austrije tkanine, a da iz Orijeanta i iz Lisabona uvozi južno voće, muškat i mirodije. Gg. su u Trstu (onamo je Beč gravitirao i kušao ipak pobijati Rijeku) nazidala magazine, a u Livornu (car bješe i vladar Toskane) i u Londonu uredili poslovnice. I u tom pravcu treba, također, gledati povod reparaciji cesta po Hrvatskoj i svu žurbu s izvještajima o trgovini i sve nastojanje za regulaciju rijeka. Drugi je pak slučaj ovaj:

Dolazile su tada iz političkih sukoba prkos-carine (kao prusko otešćavanje uvoza ugarskih i hrvatskih vina u Šlesku), pa je kraljica 1752. zvala u Beč stručnjake na konferenciju (bilo ih čak iz Bruxellesa i Lotaringije). Hofrath Kannengiesser svjetovaše umjerenost u tarifama, ali kraljica protivno. I samoj Velikoj Britaniji i Irskoj ne dopustiše zatraženi slobodni i monopolski uvoz finih tkanina, katuna, vunene i svilene robe. Carica nije marila, što su protiv njenih tarifa rogororili ne samo stranci, već i Nijemci, Česi, Magjari i Hrvati. Izrađivač tarifa Hofrath Nefzern bude, što više, bogato nagrađen.

⁷ Austrija je silom ponirala u tzv. merkantilizam »dalje od inozemstva!« sprečavanjem uvoza. Hornickova knjiga »Oesterreich über Alles, wann es nur will« (nove naklade 1753. i 1784.) kaže: Es sey in keinerley Weiss noch Weg zu gestatten, dass Güter, deren Art inner Lands zu genüge und in erträglicher Güte fallig, von aussen hineingebracht werden; worinnen mit denen Auswärtigen weder Mitleiden noch Barmherzigkeit zu tragen, sie seien gleich Freunde, Verwandte, Allirte oder Feinde. Denn da hat alle Freundschaft ein Ende, wo solche zu meiner Schwächung und Verderbung abgesehen. Und solches behält Platz, wanngleich die inländische Waas schlechter an Güte oder auch höher an Werth sein sollte. Denn besser wäre — es komme auch einem übel Berichteten so seltsam vor als es wolle — für eine Waar 2 Thaler geben, die im Land bleiben, als nus einen, der aber hinausgeheth.

R é s u m é. — Der Verfasser bringt in seiner Studie »Aus der Wirtschafts Geschichte 1754.—1758.« (ein Abschnitt aus dem Werke »Handel und Verkehr in Banal-Kroatien des XVIII. Jahrhunderts«) einige charakteristische Beiträge bezüglich der Strassen- und Brückenausbesserungen im betreffenden Zeitabschnitt, die auf Intentionen Maria Theresias durchgeführt wurden, sowie einige Regelungen des Kurswertes ausländischer Währungen in Kroatien, die ebenfalls auf Anregung dieser Herrscherin erfolgt sind. Es werden Berichte gebracht, die den Stand des Handels im damaligen Kroatien sowie Probleme und Schwierigkeiten der Schifffahrt auf dem Flusse Sava (Graf Haugwitz, Ludwig Ferdinand Procop, Schley, Transport-Offizier Ehrharth und Elias Ruttenstock) schildern. Der grösste Teil des Materials wird hier zum ersten Mal nach Akten im ehemaligen Kgl. Kroat.-slav.-dalm. Archiv in Zagreb veröffentlicht.